

De toekomst van politieke partijen.

A.M.J. Kreukels

Aantekeningen bij de bijdragen van wetenschappelijke instituten van politieke partijen.

Samenvatting

In elk van de voorafgaande bijdragen blijkt – aansluitend bij de (inter)nationale vakliteratuur dienaangaande – het accent te liggen op algemene trends in kiezersbindingen en algemene patronen voor het opnieuw versterken van die bindingen. Dat betekent echter ook dat in geen van de bijdragen de keuzes ten aanzien van het eigen partijprogramma en het daaruit af te leiden partijprofiel diepgaand aan de orde komen.

Een dergelijke uiteenzetting, zo wordt betoogd, kan niet worden gemist bij het bepalen van de functie en betekenis van de gevestigde partijen tegen de achtergrond van de huidige partijpolitieke verhoudingen. Dat geldt ook voor de aandacht voor mechanismen van actieve en passieve partijparticipatie in relatie tot de specifieke partijculturen. Ten slotte worden in deze eerste reactie bindingen van politiek en politieke partijen met institutionele velden (onderwijs, landbouw, bedrijfssector etc.) aangemerkt als een belangrijk element in de actuele positionering van de politieke partijen. Dit in tegenstelling tot de huiver en verlegenheid die de bijdragen op dit punt vertonen.

Ter inleiding

Ter opening van mijn reactie haal ik – af te leiden uit de gepresenteerde bijdragen – eerst twee hoofdlijnen naar voren. De eerste is dat de erosie van functie en betekenis van de politieke partijen in West-Europa een lange aanloop heeft. Het begin is te traceren in de jaren vijftig/zestig. Vooral in de bijdragen van Becker/Kalma, Klop en De Vries komt die langere aanloop naar voren. Het effect van een expanderende verzorgingsstaat op de belangrijkste politieke scheidslijnen in de twintigste eeuw, te weten de gevestigde klasse- en statusverhoudingen en indeling naar godsdienstige denominatie, leidt er geleidelijk

toe dat de markante verschillen tussen de politieke partijen kleiner worden.¹ De gevestigde politieke partijen blijven niettemin overeind. Het erosieproces lijkt in de jaren zeventig – zoals de bijdragen in dit nummer registreren – tot stilstand te komen. In feite blijkt echter sprake te zijn van een tijdelijke opleving. In de jaren tachtig/negentig is er opnieuw een golf van afkalving, althans een afname van actieve betrokkenheid op de partijen, resp. van partijlidmaatschap. Deze keer gaat dat gepaard met verschuivingen in de verhoudingen tussen de grotere partijen en met de opkomst van D66 als relatieve nieuwe loot aan de stam. Die verschuivingen geven een bijzonder accent aan die erosie.

Dit gegeven van een langer lopend veranderingsproces, waarbij in het algemeen de gevestigde partijen overeind blijven, betekent dat voorzichtigheid is geboden bij het traceren van de kansen en bedreigingen voor politieke partijen in de komende periode. In ieder geval geldt dat voor de (te snelle) conclusie dat het einde van de politieke partijen in zicht is.

De tweede hoofdlijn is dat de reductie van stabiele bindingen met politieke partijen – met de nodige variaties – zich in alle westerse democratieën voordoet. Dat gegeven impliceert dat wij kritisch moeten zijn ten aanzien van diagnoses van de realiteit van politieke partijen die te veel op specifieke verhoudingen en condities in Nederland worden teruggevoerd. Dat laat overigens onverlet het belang van aandacht voor de specifieke kenmerken van de partijpolitiek in ons land.²

Tegen deze achtergrond valt mijn reactie uiteen in drie onderdelen. Eerst presenteer ik een drietal beperkingen in de bijdragen, vervolgens maak ik een aan-

tal aantekeningen bij de diagnoses en perspectieven in de bijdragen. Daarbij zal blijken dat niet alleen de 'items' die wel aan bod komen, maar ook de onderwerpen die ontbreken of onderbelicht blijven de moeite waard zijn te registreren. Ten slotte wil ik – los van enige partijpolitieke invalshoek – een aantal conclusies trekken tegen de achtergrond van de twee hoofdlijnen die ik ter introductie hierboven aangaf.

Een beperkt perspectief

Voor een goed begrip van de bijdragen en daarmee de relatieve betekenis van de gegeven analyses is het belangrijk te wijzen op een drietal beperkingen in het gepresenteerde materiaal.

Vooreerst gaat het bij de bijdragen om interpretaties en conclusies van representanten van de wetenschappelijk instituten van politieke partijen. Deze reflectie vanuit een wat afstandelijke en kritische stellingname moet derhalve niet gelijkgeschakeld worden met het geheel van opinies, met name van de 'rank and file', in de betrokken politieke partijen. De bijdragen kunnen dan ook niet gelden als graadmeter voor de te verwachten acties en reacties in het politieke veld zelf. Anders geformuleerd: er bestaan in de partijen uiteenlopende opvattingen over wat de partijen wel en niet zijn en zouden moeten zijn. De analyses vanuit de wetenschappelijk instituten zijn derhalve niet gelijk aan de partijpolitieke opstelling, bepalend voor het reilen en zeilen van de partijen in de komende periode.

De tweede beperking is gelegen in het gegeven dat hier vooral representanten van de grotere en 'gevestigde' partijen aan het woord zijn. De analyse die gegeven wordt van de functie en betekenis van politieke partijen is primair een diagnose van en uit de grotere partijen. Voor een helder zicht op mogelijke alternatieve inhouden en vormen van partijpolitiek in de komende periode zou een kennisname van de kleinere – in een aantal gevallen meer coherente – partijen en partijprogramma's op de linker- en rechtervleugel wel eens een bijzondere betekenis kunnen hebben.

De derde beperking heeft te maken met het zicht op hedendaagse algemene maatschappelijke trends,

waarneembaar in ons land maar ook in andere landen. De bijdragen zoeken en vinden hiervoor vaste grond in de politicologische vakliteratuur (Broder 1971; Kirchheimer 1981; Kitschelt 1994; Lenk, Neumann 1974; Lipset 1983), maar voorzichtigheid is geboden.³ In deze studies wordt de positie van politieke partijen aan de hand van maatschappelijke ontwikkelingen bepaald, maar de bandbreedte en de diepgang van het zicht op die ontwikkelingen is in deze studies noodzakelijkerwijs beperkt. Een globale diagnose van onze samenleving in termen van individualisering, consumptisme, het aanhangen van materiële of immateriële waarden, calculerende burgers e.d. komt neer op een verontachtzaming van het gegeven dat moderne samenlevingen in feite gekenmerkt worden door een sterke differentiatie van waarden en normen en door een verscheidenheid aan bindingen. Het negeert ook dat waarden en normen vaak stabiel blijken dan een eerste observatie doet voorkomen.⁴

Het zelfbeeld, het beeld van de anderen en het beeld van de politieke arena

Na kennisname van de bijdragen valt bij de situatieschetsen en perspectieven een aantal zaken op.

Allereerst trof me – en dat was anders dan ik had verwacht – dat de 'definities van de situatie' en de perspectieftekening maar in beperkte mate geschieden aan de hand van het specifieke programma, het eigen profiel van elk van de politieke partijen. Dat treft bijzonder als het gaat om de vereiste eigentijdse inhoudsbepaling als ijkpunt voor de blijvende werfkracht van de partij en haar voortbestaan in de huidige politieke krachtsverhoudingen. De auteurs bieden – trouw aan hun 'setting' als wetenschappelijk bureau en aansluitend bij inzichten in de internationale vakliteratuur – voor alles een analyse in termen van algemene patronen van partijbinding, een analyse dus die geldig is voor *elke* hedendaagse politieke partij. De referenties aan eigen en andere partijprogramma's blijken beperkt. Bij de christen-democratische bijdrage reikt de verwijzing niet verder dan een houvast in de vorm van een accent op zingeving. Daarbij wordt zelfs niet verwezen naar het specifiek christelijke. De sociaal-democratische bijdrage komt neer op het bepleiten van meer aandacht voor immateriële waarden naast materiële waarden, maar

elke verwijzing naar de verschillende varianten die ter aanscherping van het partijprogramma binnen deze partij nu opgeld doen, ontbreekt. Het inhoudelijk profiel van de liberale bijdrage lijkt te verwijzen naar een breed 'politiek verbond van vrijheid en democratie', maar een specificatie van een dergelijk profiel in relatie tot de traditie van het conservatisme (al dan niet aansluitend bij Europese, christelijke basiswaarden) of tot een Angelsaksische 'liberal' traditie ontbreekt. Zoals wellicht te verwachten, gezien het voorgestane pragmatisme, ontbreekt een dusdanige inhoudelijke programmabepaling bij D66 in het geheel.

Deze inhoudelijke 'neutraliteit' is opvallend, hoezeer ook te begrijpen vanuit de positie van de wetenschappelijke instituten bij de huidige turbulenties binnen en tussen de betrokken partijen. De auteurs lijken daarmee hun hoofdthese te bevestigen dat in de huidige politieke arena de bestaande politieke programma's hun scherpte verliezen door een brede verburgerlijking als effect van de verzorgingsstaat. De auteurs ondergraven echter hiermee ook – ongewild en zonder dat ze zich dat wellicht bewust zijn – hun krachtig pleidooi voor een vernieuwd partij-elan, aansluitend bij de huidige partijformaties.

Bij een dergelijke afstandelijkheid vanuit de wetenschappelijke instituten ten aanzien van eigentijdse programmaprofielen is het vervolgens geen verrassing dat de bijdragen *niet* (christen-democratische bijdrage en bijdrage van democraten 66) of *beperkt en selectief* (liberale en sociaal-democratische bijdragen) aansluiten bij het intellectuele en politieke erfgoed van de betrokken partijen. De langere en veelkleurige traditie van elk der partijen blijft als bron voor eigentijdse positiebepaling buiten beeld. Dat treft te meer daar er met name in de laatste periode studies zijn verschenen die het beeld en de realiteit van politiek Nederland aanscherpen.⁵

Een volgend opvallend punt is hoe de zich feitelijk voordoende tendens in elke grotere partij om zich te concentreren op de binnenkring(en) van de partij en zich af te sluiten voor de 'rank and file', zich ook weerspiegelt in de optiek van deze meer gedistantieerde analyses.⁶ Dit in contrast met het gegeven dat een daadwerkelijke (grotere) betrokkenheid bij de partijpolitiek steeds opnieuw vraagt om een bevesti-

ging en levend houden van de relatie tussen electoraat, electorale achterban, politieke partijaanhang, partijkader en politici. Men kan onder verwijzing naar de betreffende vakliteratuur weliswaar oog hebben voor de veranderingen in de relaties tussen burger, partijpolitiek en politiek in het algemeen, maar dat neemt niet weg dat ook in de komende tijd, zolang partijen een rol in de politiek spelen, voorzieningen voor het functioneren van partijen in relatie tot de 'buitenwereld' (presentatie naar buiten, rekrutering in de uiteenlopende maatschappelijke kringen, kaderscholing en doorstroming op politieke plaatsen etc.) van essentieel belang zijn. Deze onderwerpen komen in de bijdragen slechts beperkt aan de orde. Klop verwijst naar een opener vorm van functioneren van het partijkader ('transformational leadership') en vraagt meer aandacht voor plaatselijke afdelingen ten opzichte van kamerkringen en provinciale afdelingen. Bij Becker/Kalma treffen we in dit opzicht een aantal aandachtspunten aan onder het kopje 'Kaderpartijen – maar welke?'. De afstand tussen deze voorstellen en de strijdpunten, dilemma's, blokkades en verlegenheden die zich heden ten dage op dit vlak concreet in de politieke partijen voordoen, springt evenwel in het oog.

Een laatste observatie heeft betrekking op het beeld dat de politieke partijen – blijkens de bijdragen – van andere partijen hebben en daarmee ook van de politieke arena waarin ze opereren. Het valt op dat Klop het meest onvervaard – kenmerkend wellicht voor een representant van een partij in het politieke centrum – de hoofdstromen in termen van vrijheid (liberalen), solidariteit (christen-democraten) en gelijkheid (sociaal-democraten) positioneert. Hij plaatst dit driestromenland tegenover het alternatieve beeld van twee extreme politieke posities (links en rechts), gescheiden door een middenpositie. Groenveld en Van Schie tekenen een politiek perspectief waarin de liberalen en christen-democraten duidelijk onderscheiden ideologische kleuring hebben en waarin er voor de sociaal-democraten in de huidige liberaal-democratische samenleving geen plaats meer is. Becker/Kalma geven geen actuele typering, maar een typering van de jaren zeventig. Ze stellen dat de twee polen van de polarisatiepolitiek in die tijd zich duidelijk van elkaar onderscheiden hebben als politieke stromingen, slechts beperkte overlap in de seg-

menten van het electoraat vertoonden en elkaar als regeringspartners in die tijd uitsloten.

Wat mij opvalt is dat in deze beeldvorming het spectrum van referenties zich beperkt tot de drie hoofdstromen. Een kanttekening over D66 treft men alleen bij Klop aan. Voor het overige is het toch rijk geschakeerde politieke bestel op de rechter- en linkervleugel blijkbaar geen referentiepunt en dat is te meer opvallend, als het – zoals hier – gaat om een positiebepaling voor de komende periode.

Perspectieven van en voor politieke partijen: enkele conclusies

Onder verwijzing naar de twee hoofdlijnen, geschetst bij de introductie van deze reactie, onderschrijf ik met de auteurs van de bijdragen de optiek om – ondanks alle wapengekletter in de vakliteratuur over de erosie van de politieke partijen – uit te blijven gaan van de betekenis van (bestaande) politieke partijen, voor zover deze in ons land een aantal min of meer herkenbare stromingen vertegenwoordigen. Dit houdt in dat de gesignaleerde afkalving van lang bestaande politieke scheidslijnen niet wordt genegeerd, maar tegelijkertijd vooral wordt benaderd als een proces van herschikking en van het steeds opnieuw bepalen van de actuele politiek (overwegend) in bestaande politieke partijen. Daarbij staat in de komende tijd vooral de internationale context garant voor extra dynamiek. Nadenken over de actuele profielen van de bestaande partijen, hun vitaliteit en hun onderlinge schikking is tegen deze achtergrond een betekenisvolle activiteit.

Van belang is hierbij te bedenken dat de historische basis en de centrale waarden van onderscheiden politieke partijen steeds opnieuw aanpassingen ondergaan, zoals dit overigens ook het geval is bij andere maatschappelijke instituties. Daarbij is de bijzondere politieke cultuur die elke politieke partij typeert belangrijker voor de uiteindelijke aanhang dan de eigen 'roots' en centrale waarden. Politieke partijen zijn rekbaar, voor zover zich met elke partij bepaalde 'vested interests' associëren, meer vanwege de opportuniteit of vanwege 'Wahlverwandschaft' dan vanwege directe politieke bindingen.

Aanpassing van politieke partijen in bovenbedoelde zin zal in de komende periode vooral gestimuleerd

worden door het groter belang van open relaties van onze nationale samenleving met de internationale buitenwereld, door veranderingen in de economische kaart van Nederland (bovenop een aantal economische constanten), door verschuivingen in de maatschappelijke verhoudingen, vooral als resultaat van de migranten-stromen in de huidige en afgelopen periode, en door verschuivingen in de bevolkingsopbouw met meer ouderen, aangevuld door natuurlijke groei en migratie. Het is hier niet de plaats om dit verder uit te werken, maar het komt me voor dat de wijze waarop de politieke partijen hierop reageren en hierdoor (mee)veranderen, bepalend is voor de betekenis en functie van politieke partijen in de toekomst. Het is dan duidelijk dat de waarden en normen die nu bepalend zijn in Nederland, zich niet spanningsloos verhouden tot de condities en opgaven die deze verschuivingen stellen. Ook ten aanzien van dit transformatieproces zullen politiek partijen tot stellingname worden gedwongen.

Tegen de achtergrond van deze dynamiek en van deze differentiatie van invloeden is het niet verrassend dat bij de auteurs naar voren komt dat de positie van de politiek verzwakt is geraakt in een (gefragmenteerde) buitenwereld, waarin het nodige initiatief wordt genomen en waarin vervolgens in georganiseerd verband de politiek wordt 'gebruikt' ten eigen bate. De genoemde bijdragen laten met wisselende diepgang zien dat bij een dergelijke definitie van de situatie de oplossing niet is gelegen in de alles regelende overheid van de verzorgingsstaat, gebaseerd als hij is op de gedachte dat de onderscheiden maatschappelijke verbanden volledig zijn te orkestreren. Men heeft nu meer oog voor de onontkoombaarheid van de 'zelfsturing' van functionele velden en maatschappelijke verbanden, maar acht het vervolgens toch een verantwoordelijkheid van de politiek – en daarmee van de politieke partijen – om ten aanzien van deze gefragmenteerde werelden het politieke primaat te behouden.

Een dergelijke formule betekent een doorbraak van het overheidscentrische denken van de jaren zeventig. Meer dan voorheen wordt dan de moderne samenleving gezien als een complex geheel, waarin de overheid weliswaar een eigen verantwoordelijkheid heeft en een eigen positie inneemt, maar vervolgens haar bijdrage schaart onder die van uiteenlo-

pende maatschappelijke verbanden en organisaties, als ze met deze in nauwe samenhang opereert. Anderzijds verraaft deze formule nog steeds een overwegend negatieve opstelling ten aanzien van de maatschappelijke realiteit. Ze wordt gevoed door de angst voor het ontbreken van een hoofdverantwoordelijke bij een toenemende 'eigen inrichting' van de samenleving vanuit uiteenlopende instituties en verbanden. Een dergelijke opstelling doet weinig recht aan de subtiele, niet-statelijke, mechanismen in de nationale samenlevingen, waarmee verbanden en kringen zich onderling schikken met het oog op eigen belang en met het oog op bredere maatschappelijke doelen.

Een meer open houding ten aanzien van dit eigen draagvlak van de maatschappelijke instituties en het onverbrekelijke aandeel van de overheid(s)organisaties daarin, maakt dat een herdefinitie van de overheidsrol en daarmee die van politieke partijen minder krampachtig en angstig tegemoet wordt getreden dan in de bijdragen het geval lijkt te zijn. Zo gedefinieerd zouden de relaties van de politieke partijen met de betreffende centrale instituties en instellingen en met de bedrijfssector veel actiever, opener en constructiever geformuleerd moeten worden, zonder direct het 'commitment' van de overheid met deze verbanden als 'handlangersrol' te bestempelen. Anders geformuleerd: het is een denkfout dergelijke institutionele bindingen van de overheid te vereenzelvigen met een 'handlangersrol' of met het ten dienste staan van deelbelangen.

Een consequente overgang naar een zichzelf sturende maatschappij met overigens een onvervreemdbare laatste verantwoordelijkheid voor de overheid – de overheid is immers de enige institutie met zwaartmacht en ze ontleent daaraan bijzondere 'countervailing powers' – komt neer op een actieve en constructieve benadering van de maatschappelijke werelden van de jaren negentig. Dat geldt zowel voor de overheid als voor de politieke partijen. De politiek kan het zich niet permitteren zich alleen te verbinden met de individuele stemgerechtigde burgers. Ze zal ook ten aanzien van uiteenlopende maatschappelijke 'werelden' (onderwijs, landbouw etc.) institutioneel kleur moeten bekennen en zich daarmee tevens met deze 'werelden' moeten verbinden.⁷ Dat is ook terug te vinden in het feitelijk func-

tioneren van de politieke partijen. Ik verwijs naar de bijzondere relaties van het CDA met de kerken, het onderwijs en de landbouw, van de VVD met ondernemers en de transportsector, van de PvdA met vakbonden en met de volkshuisvesting. Politieke partijen bekennen op deze wijze institutioneel kleur en dat doen ze ook als ze als regeringspartij politieke verantwoordelijkheid dragen. De politiek opereert op deze wijze op basis van de betreffende politieke programma's en de daarbij aansluitende institutionele bindingen steeds selectief ten aanzien van deze institutionele werelden. Zoals politieke partijen aan de genoemde institutionele werelden gebonden zijn, zo is de overheid dat ook.

In de Nederlandse politieke cultuur is de binding aan deze institutionele werelden niet iets waarvoor men onbevangen uitkomt. Dat verklaart ook waarom geen van de bijdragen op dit vlak positie inneemt, ook niet die van de liberalen, waar traditioneel nog de minste schroom bestaat om voor de eigen specifieke institutionele bindingen uit te komen.

De hier aangegeven benadering impliceert dat alle partijen, ook de christen-democraten, de sociaal-democraten, democraten 66, er niet aan ontkomen hun programma-profielen 'institutioneel' in te kleuren. Sterker nog: slechts op deze wijze kunnen hun programma's politiek effect hebben. Dit komt neer op een los komen van de kramp en angst ten aanzien van die institutionele 'werelden' en op het onderkennen van het belang van de bindingen van politieke partijen en van de overheid met die institutionele 'werelden'.

Noten

1. Zie voor deze typering van de politieke scheidslijnen in de westerse democratieën, Otto Stammer, *Politische Soziologie*, in: A. Gehlen en H. Schelsky (Hrsg.), *Soziologie. Eine Lehr- und Handbuch zur modernen Gesellschaftskunde*, Düsseldorf-Köln, Eugen Diederichs Verlag, 1966 (Sechste Auflage), s. 304.

2. In een interview met de auteur van de postindustriële samenleving, Alain Touraine, komen die twee algemene lijnen op scherpe wijze naar voren, evenals – en ook dat vereist aandacht – de eigen snit van elk land in dit langer lopend erosieproces. Interview van Marc Chavannes met Alain Touraine onder de titel 'Wij zijn weeskinderen van de staat', NRC/Handelsblad van 8 april 1995.

3. D. Broder, 1971, *The party's over: the failure of politics in America*, bron voor K. Groenveld en P.G.C. van Schie; O.

Kirchheimer, *Politik und Verfassung*, Frankfurt am Main, 1981, H. Kitschelt, *The transformation of European social democracy*, Cambridge, 1994, H. Lenk, F. Neumann (Hrsg.), *Theorie und Soziologie der politischen Parteien*, Darmstadt und Neuwied, 1974; S.M. Lipset, *Political man. The social bases of politics*, London, 1983. bronnen voor F. Becker en P. Kalma.

4. Zie de recente bundeling van onderzoek naar normen en waarden in Nederland: *Cultuur van de verzorgingsstaat*, Tilburg, Tilburg University Press, 1995. Hierin komt duidelijk het verschil naar voren tussen de werkelijkheid én de opvattingen en beelden bij wetenschappers, politici en journalisten zoals bij stereotypen over individualisering, consumentisme, calculerend gedrag.

5. Zie voor de liberalen de boekbespreking van J.A.A. van Doorn, Sporen van nationaal-liberalisme. Opmerkingen over Henk te Velde: Gemeenschapszin en plichtsbef, Boekensignalement in: *Beleid en Maatschappij*, Jaargang XX, Nr. 3,

mei/juni 1993, p.153-156. In deze uitgebreide bespreking wordt ook verwezen naar Siep Stuurman, Wacht op onze daden, dat Van Doorn besprak in: *Beleid en Maatschappij*, Jaargang XIX, 1992, Nr. 6, p. 314-318. Zie voor de sociaal-democratie: B. Tromp, Tussen etatisme en sociaal-democratie, in: A.M.J. Kreukels, J.B.D. Simonis (red.), *Publiek Domein. De veranderende balans tussen staat en samenleving*, Amsterdam, Meppel, Boom, 1988, p. 138-150.

6. Otto Stammer, Politische Soziologie, in: A. Gehlen en H. Schelsky (Hrsg.), *Soziologie. Eine Lehr- und Handbuch zur modernen Gesellschaftskunde*, Düsseldorf-Köln, Eugen Diederichs Verlag, 1966 (Sechste Auflage), s. 312 -s. 315.

7. Zie voor een constructieve benadering van deze relaties: A.M.J. Kreukels, J.B.D. Simonis, Publiek Domein: de veranderende balans tussen staat en samenleving, in: A.M.J. Kreukels, J.B.D. Simonis (red.), *Publiek Domein. De veranderende balans tussen staat en samenleving*, Amsterdam, Meppel, Boom, 1988, p. 9-29.